

ס י מ ן כ

ברכה על פת מפוררת ומבושלת

א

דברי הגמרא על פת שבישלה ושפיררה

הגמרא (ברכות לו ע"א) מביאה ברייתא הדנה בפת שבושלה: "טחנה אפאה ובישלה, בזמן שהפרוסות קיימות - בתחילה מברך עליה המוציא לחם מן הארץ ולבסוף מברך עליה ג' ברכות. אם אין הפרוסות קיימות - בתחילה מברך עליה בורא מיני מזונות ולבסוף מברך עליה ברכה אחת מעין שלוש", ע"כ. ובהמשך הגמרא שם (ע"ב) נאמר: "אמר רב יוסף: האי חביצא¹ דאית ביה פרורין כזית - בתחילה מברך עליו המוציא לחם מן הארץ, ולבסוף מברך עליו שלוש ברכות; דלית ביה פרורין כזית - בתחילה מברך עליו בורא מיני מזונות, ולבסוף ברכה אחת מעין שלוש וכו'. אמר רב ששת: האי חביצא, אף על גב דלית ביה פרורין כזית - מברך עליו המוציא לחם מן הארץ. אמר רבא: והוא דאיכא עליה תורתא דנהמא", ע"כ.

הקושי בשיטת הרמב"ם

והרמב"ם כתב (הל' ברכות פ"ג ה"ח) וז"ל: "הפת שפתת אותה פתים ובשלה בקדרה או לשה במרק, אם יש בפתייתין כזית או שניכר שהן פת ולא נשתנת צורתה - מברך עליה בתחילה המוציא, ואם אין בהן כזית או שעברה צורת הפת בבישול - מברך עליו בתחילה בורא מיני מזונות", עכ"ל. והקשו כל מפרשי הרמב"ם שלכאורה דבריו סותרים זה את זה; דמריש דבריו עולה שאם יש בפתייתים חדא למעליותא - כזית או צורת פת - מברכים עליהם המוציא. ולעומת זאת מהסיפא עולה שאם יש בפתייתים חדא לגריעותא - פחות מכזית או שעברה

1. ופירש רש"י, שהוא "כעין שלני"קוק שמפררין בתוך האלפס לחם". ומבואר באוצר לעזי רש"י שמדובר בתבשיל המתבשל בתוך סיר ובו פירווי לחם ועוד.

צורת הפת - מברכים עליהם מזונות. ואם כן, יוצאת סתירה בדבריו לגבי מקרים שבהם יש חדא למעליותא וחדא לגריעותא, כגון שיש כזית אך עברה צורת הפת, או שאין כזית אך לא נשתנתה צורת הפת.

שיטת מהר"י אבן שושן ומהר"י פאסי

ומפרשי הרמב"ם הציגו כמה פתרונות. הכס"מ הביא בשם ר' יהודה אבן שושן ומהר"י פאסי, שהם הבדילו בין "נשתנתה צורתה" ובין "עברה צורת הפת". שינוי הצורה הוא שינוי קל, ואילו העברת הצורה הוא שינוי מוחלט. ולכן ברישא אמנם אפשר לדייק שבשינוי קל אם יש בו כזית, או כשאין כזית, ואין אפילו שינוי קל - יש לברך המוציא, אבל אם היה מדובר על שינוי מוחלט - לא היה מועיל שמדובר בכזית, והיה צריך לברך מזונות. וכן אם יש פחות מכזית והיה שינוי קל - צריך לברך מזונות. וברישא דסיפא שמדובר על פחות מכזית, היינו דוקא בכגון שיש שינוי קל, והיינו כדיוקא דרישא שצריך לברך מזונות. והסיפא דסיפא הוא בכגון שיש שינוי צורה מוחלט, ובכך אף אם יש כזית, יברך מזונות. וכתב על כך הכס"מ שם: "והעיד ז"ל (מהר"י פאסי) שלשון זה נשאל בפומבי רבתי של חכמים ושל סופרים ובכללם הנשר הגדול מהר"ר יצחק אברבנאל ז"ל, בהיותו לומד בישיבת הרב הגדול מהר"ר יצחק אבוהב ז"ל, ושהרב מהר"ר פאסי ז"ל הגיד לפניהם יישוב זה ויכשר בעיניהם מכל אשר הוגד שם", עכ"ל. והסביר הרב קאפח שהשינוי הקל הוא בכגון שיודעים שזוהי פת אבל לא יודעים את סוג הפת, והשינוי הגדול הוא בכך שמשנתה צורת הפת לגמרי. וביד פשוטה רצה לומר ששינוי ה"צורה" היינו שהשתנתה המהות, כלשונו הרמב"ם במילות ההיגיון ובמורה נבוכים. וכוונת הרמב"ם לומר בכך שהשתנתה המהות לחלוטין.

הקשיים בשיטתם

ואולם ישנם כמה קשיים בהסבר זה. ראשית, לא ברור מנין לו לרמב"ם לחלק בין שינוי צורה גמור ובין שינוי קל; וכבר הקשה קושיה זאת הכס"מ. והלח"מ תירץ שמקורו של הרמב"ם הוא מהברייתא שהובאה לעיל; וטען שההבדל אליבא דרב ששת בין המקרים בברייתא הוא שברישא מדובר על שינוי צורה קצת ובסיפא על שינוי צורה מוחלט; דע"כ אין אפשרות לומר שההבדל הוא בין פחות לכזית ליותר מכזית, שהרי לשיטתו גם בפחות מכזית צריך לברך המוציא וברכת המזון. אבל פירוש זה קשה מאד, כיון שבגמרא עצמה רב ששת אינו מחלק בין

שינוי קטן לשינוי גדול. ובגמרא רק מוזכר ההבדל אם יש תוריתא דנהמא או שאין תוריתא דנהמא. ומסתבר אפוא לומר שרבה שהצריך תוריתא דנהמא התאים בזה את דברי רב ששת לברייתא. וכוונתו לומר שאם יש תוריתא דנהמא, נחשב הדבר שהפרוסות קיימות, ואם אין תוריתא דנהמא נחשב הדבר שאין הפרוסות קיימות. ויוצא לפי זה שיש רק מציאות אחת של השתנות ורק אפשרות אחת שיברך מזונות ומעין שלוש: שהשתנה המראה ואין בפרוסה כזית. אבל אם יש כזית או שלא השתנה המראה - מברך המוציא וברכת המזון. ואין מקור לחדש בין שינוי קטן ובין שינוי גדול. ואין לבנות אותו לא על דברי רבא ולא על דברי הברייתא, ולא על דברי שניהם יחד. ומלבד זאת נראה דחוק להעמיד את ההבדל בין "קיימות" ו"אינן קיימות" כמתייחס דוקא להבדל בין שינוי מועט ובין שינוי גדול ולא למציאות בסיסית יותר של ניכר צורתה ולא ניכר צורתה.

שנית, לשון הרמב"ם בסיפא דרישא היא: "או שניכר שהן פת ולא נשתנת צורתה". ומשמע מדבריו שברישא דרישא מדובר בכגון "שלא ניכר שהן פת". ולכאורה אין לך שינוי צורה גדול מזה; דבשלמא בצד החיובי משמעות הדבר יכולה להתפרש שאין כאן שינוי צורה כלל, אבל הדיוק של שלילת הדבר מורה שאפילו לא ניכר שזו פת, ואעפ"כ יברך המוציא. ויתרה מזו נראה שאין מקום להבחין בין שינוי צורה ובין העברת צורה, כי אי שינוי הצורה בא בהנגדה לכך שניכר שהיא פת. ומוכח מזה שאם אכן היתה משתנית הצורה לא היה ניכר שהיא פת. שלישית, שינוי צורה אינו מתפרש בהכרח במשמעות של שינוי קל, דמי לא עסקינן אף בשינוי גדול. ולא מסתבר אפוא שהרמב"ם יתכוון לשינוי מסוג כזה בדוקא בלי לומר זאת במפורש. וגם נראה דחוק גדול שהרמב"ם ינגיד בין הרישא לסיפא באותו עניין וידבר על משמעויות שונות. ונראה גם שאין להשוות בין מושג ה"צורה" כפי שנאמרה במשנה תורה ובין לשון "צורה" כפי שתורגמה על ידי מתרגמי כתביו הערביים בהשאלה ממושג הצורה הפילוסופי (כפי שרצה לומר היד פשוטה). וגם אם נפרש את מושג הצורה במשמעות של מהות - עיקר מה שצריך הסבר הוא השוני בין מושג שינוי הצורה ובין מושג העברת הצורה. ומצד זה נראה שאין סיבה להניח שיש הבדל, ואין סיבה לומר שברישא לא מדובר על מהות ובסיפא מדובר בדוקא על מהות.

שיטת ר' יהושע הנגיד והקשיים בשיטתו

והכס"מ (שם) הביא את דברי ה"ר יהושע הנגיד מבני בניו של הרמב"ם וז"ל:

"אומרו בסוף 'או שעברה צורת הפת' פירושו 'אם עברה צורת הפת'. ועם זה יסכים למה שאמר בתחילה, וה"ק: אם אין בפירורין כזית, אם עברה צורת הפת מברך במ"מ. ומצינו בכתוב 'או' במקום 'אם': 'או נודע כי שור נגח הוא', 'או הודע אליו חטאתו', וזה מסכים להלכה" וכו', עכ"ל. ואולם פירושו קשה מאד. ראשית, לא מצינו צורה כזו בלשון הרמב"ם, ולשון מקרא לחוד ולשון חכמים לחוד. שנית, גם בלשון הפסוקים האפשרות הזו אינה באה כתוספת לאפשרות קודמת, אלא כתחילה של דבר. וכאשר הוזכרה אפשרות קודמת נראה פשוט שזו תוספת של אפשרות. שלישית, לא יתכן שברישא ינקוט הרמב"ם לשון כזו במשמעות פשוטה, ובסיפא הוא ינקוט בהקבלה ממש אותה לשון במשמעות של אם.

שיטת גדולי ספרד והבעיה שבה

עוד הביא הכס"מ את דעת גדולי ספרד (שהביא מהר"י פאסי) ש"היו אומרים שטעות הוא שנפל בספרים בסוף לשונו, והכי הו"ל למימר: ואם אין בהם כזית ועברה צורת הפת בבישול", עכ"ל. וגם אפשרות זאת נראית מוקשה מאד בדעת הרמב"ם, כיון שבכל כתבי היד לא כתובה אפשרות כזו, כולל כתב יד אוקספורד וכתבי היד התימנים. ואדרבה, רואים שר' יהושע הנגיד, שבידו היה טופס המקור בעצם כתב ידו של הרמב"ם, מתייחס לדברי הרמב"ם כפי שהם לפנינו.

שיטת הכסף משנה

והכס"מ הסביר בדעת הרמב"ם, שברישא הוא מדבר על לישה ובסיפא הוא מדבר על בישול; שהרי את המקרה בתחילת ההלכה הוא סיים במילים: "או לשה במרק". וטען הכס"מ שעל כך דוקא המשיך הרמב"ם את דבריו, ולאחר מכן בסיפא הוא עבר לדבר על בישול שגם הוא מוזכר קודם לכן בתחילת ההלכה. ולכן סיים הרמב"ם את דבריו באומרו: "או שעברה צורת הפת בבישול", דבאמת מדובר דוקא על בישול. וטען הכס"מ שכאשר מדובר על לישה, שבמהותה איננה מבטלת לגמרי את צורת הפת, די בחדא לטיבותא כדי להחשיב עדיין את הפת כלחם שמברכים עליו המוציא. ולעומת זאת כאשר מדובר על בישול, שבמהותו מבטל לגמרי את צורת הפת, לא די בחדא לטיבותא וצריך תרתי לטיבותא. ורק כשיש כזית ולא מתבטלת צורת הפת, יש מקום לברך המוציא.

קשיים בשיטתו

ואולם נראה לכאורה שפירושו קשה מאד. ראשית, לא יתכן שהרמב"ם יפתח את ההלכה בבישול ולישה, ויעבור מיד לדבר דוקא על לישה, ולאחר מכן ידבר בדוקא על בישול, מבלי שהדבר יהיה מפורש בדבריו להדיא. שנית, לפי זה יוצא שהמקרים המובאים בסיפא יהיו חסרים בנידון של לישה, והמקרים המובאים ברישא יהיו חסרים בנידון של בישול, ונצטרך לדייק כל מקרה ומקרה מהשמטתו במקום שהוא היה אמור להיות כתוב. שלישית, בסברה לא מובן כלל מדוע שיהיה הבדל בין לישה לבישול, אם כבר מחשיבים את עניין שינוי הצורה; שהרי אין הבדל מהותי בין בישול ולישה מלבד מה שבישול דרכו לשנות יותר את צורת הפת. ואם כן מדוע שגם במקרה שבו יהיה שוני דומה בצורת הפת, בכל זאת יהיה צורך בגודל של כזית, במקרה של בישול, ואפשר יהיה להסתפק בפחות מכזית במקרה של לישה.

תירוץ הלחם משנה

ההלחם משנה תירץ שברישא מדובר על שינוי שנובע מיושנו של הלחם, ואילו בסיפא מדובר על שינוי שנובע מהבישול עצמו. ורצה לומר שכאשר מדובר על שינוי שנובע מהתיישנות, מספיק חדא לטיבותא, ואילו בשינוי שנובע מבישול צריך תרתי לטיבותא.

קשיים בשיטתו

וגם תירוצו קשה מאד. מלבד כל הקושיות שקיימות על הסבר הכסף משנה, לא מובן מהיכן למד הרמב"ם את עניין השינוי מחמת ההתיישנות. דבשלמא להסבר הכסף משנה נמצא סיוע בפירושו רבנו יונה (כו ע"ב בדפי הר"ף ד"ה ולפיכך), שניסה להבחין בין לישה ובישול בביאור הסוגיות, וגם ברמב"ם אנו מוצאים רמז לשני מקרים כאלה בתיאור המקרה בתחילת ההלכה. אבל לשינוי מחמת התיישנות אין רמז כלל בסוגיה, ואין רמז כלל בדברי הרמב"ם, ותימה גדולה להכניס זאת לתוך דבריו. וביותר יש לתמוה על הלח"מ שהקשה מעין זה על הכסף משנה בחילוקו בין בישול ולישה, והוא עצמו יצר חילוק שהקושי שבו גדול עוד יותר ממה שהקשה בעצמו.

ב

הסברי הראשונים ליחס שבין רב ששת ובין הברייתא בע"א

והנה, הראשונים התקשו בשאלה כיצד יסביר רב ששת את הברייתא בדף ל"ז ע"א. כאמור, לפי המבואר בע"ב בדעת רב ששת, יוצא שבחביצא אין זה משנה אם הפירורים הם של כזית אם לאו, ואף אם הם פחותים מכזית - יש לברך עליהם המוציא. והוסיף רבא שדין זה אמור בתנאי שיהיה על החביצא תואר לחם. בברייתא בע"א מבואר שאם מבשלים את הלחם ו"הפרוסות קיימות" מברכים המוציא, ואם "אין הפרוסות קיימות" מברכים מזונות. ולפי זה העלה רבנו יונה שתי אפשרויות כיצד יסביר רב ששת את הברייתא: אפשרות אחת היא שמדובר דוקא בכגון שאין כזית בפרוסות, ואם יש תוריתא דנהמא מברכים המוציא, ואם לאו מברכים מזונות, והיינו כשיטתו בע"ב. ואפשרות שניה היא שבע"א מדובר בבישול, ובמקרה כזה אף אם יש תוריתא דנהמא יש צורך בכזית, כיון שלאחר הבישול יש שינוי גדול מאד בצורת הפת. ובע"ב מדובר על לישה, ולכן כשיש תוריתא דנהמא אין צורך שהפירורים יהיו בכזית.

קשיים בשני ההסברים

ואולם לכאורה ישנם קשיים בשני ההסברים. על ההסבר הראשון קשה, שיש הכרח להעמיד את הברייתא דוקא בכגון שאין כזית בפרוסות. והירושלמי דוקא מעמיד את הפרוסות במציאות של כזית. ואף אם נניח שהבבלי לא קיבל את קביעת הירושלמי, בכל זאת תמוה שהנידון יהיה בדוקא בכגון שאין כזית, בלי שהדבר יהיה מפורש בברייתא ובגמרא. ועל ההסבר השני קשה הקושיה השלישית דלעיל על הכס"מ: אם כבר לוקחים בחשבון את עניין התוריתא דנהמא, מדוע שבמקרה שנשארת תוריתא דנהמא יהיה בכל זאת צורך בגודל של כזית במקרה של בישול. סוף סוף כל המיוחד בבישול הוא ביטול התוריתא דנהמא. ואם בכל זאת תורת הלחם נשארת, ומשום שכנראה הבישול לא היה חזק כל כך, מדוע שבכל זאת נדרוש את התנאי של כזית.

ישוב הרמב"ם לסתירה שבין הסוגיות

ונראה שהרמב"ם יישב את הסתירה באופן פשוט ביותר. הוא הבין שהנידון של ע"א עוסק ב"פרוסות", דהיינו בחלקים של הלחם, ולא ביצירה חדשה שנוצרת

כתוצאה מליכוד ועירוב הפרוסות זו לזו. ובמקרה כזה לא אכפת לנו אם יש צורת פת עליהן או לא, כי הן נושאות את שם אביהן עליהן, והרי דינן כשברי כלים שהם ככלים. והדבר היחיד שחשוב בעניין זה הוא רק אם יש בהם כזית אם לאו, וכמו שהעמיד הירושלמי את הברייתא, ומשום שסתם פירורים הם בכזית. אבל הנידון של ע"ב הוא בכגון שנוצרת פת חדשה כתוצאה מעירוב וליכוד הפירורים אלו לאלו. ובכגון זה עסקינן כבר ביצירה חדשה, שבה הנידון היחיד הקובע הוא אם יש צורת פת לתוצר החדש אם לאו. ובנידון זה כבר לא אכפת לנו אם יש בכל פירור ופירור גודל של כזית, שכן מעתה ואילך הוא הופך להיות חלק של מכלול אחר שנידון בפני עצמו כפת. ובזה נחלקו רב ששת ורב יוסף: לדעת רב יוסף עדיין צריכים לדון את הפת החדשה על פי הפירורים המרכיבים אותה, ואם אין בפירורים גודל של כזית, אין על הפת החדשה תורת לחם. אבל רב ששת הבין שלא אכפת לנו מהו גודל הפירורים המרכיבים את החביצא, והעיקר הוא שיהיה עליה תואר לחם.

ישוב דברי הרמב"ם

ולפי זה מיושבים דברי הרמב"ם. ההנחה הכללית שהניחו מפרשיו היתה שהנידון של פירורים בגודל של כזית או פחות מכזית והנידון של צורת הפת הם שני מרכיבים של מציאות אחת. ודנים על המוצר של הבישול או הלישה, שיש בו שני מרכיבים - גודל וצורה, ולפי זה יש סתירה בין הרישא לסיפא וכנ"ל. אולם לדעת הרמב"ם המקרה של פתיתים והמקרה של פת שונים במהותם זה מזה. אם דנים על פתיתים - אי אפשר לדון עליהם כפת, וכן להיפך, אם הם נחשבים כפת - אין דנים עליהם כפתיתים, דפתיתים אין בהם צורת פת במהותם, והם רק שברי הפת הקודמת. והנידון היחיד שיש לדון לגביהם הוא רק גודלם: אם יש בהם כזית - מברכים עליהם המוציא, ואם לאו - מברכים עליהם מזונות. ומלבד זאת יש מקרה אחר שיש על הדבר שם פת. במקרה כזה כבר אין דנים את הפת כפתיתים, והנידון היחיד הוא רק אם יש עליה צורת פת אם לאו. ובזה אמרינן שאם יש עליה צורת פת - מברכים עליה המוציא, ולא אכפת לן אם גודלה כזית אם לאו, ואם אין עליה צורת פת - מברכים עליה מזונות, וגם כאן לא אכפת לנו אם יש בה כזית אם לאו. ולפי זה אין סתירה בין דיוקא דרישא ובין דיוקא דסיפא, וגם אין צורך להעמיד את הרישא והסיפא בנידונים שונים, וגם אין צורך לחלק בין סוגי השינויים.

ויוצא אפוא למעשה בדעת הרמב"ם, שאם יש על המוצר החדש שם פת - יש לבחון אם יש לה צורת פת אם לאו (יכולה להיות פת בלי שתהיה לה צורת פת, וכמו שרואים בהלכה הבאה לגבי כובא דארעא). אם יש צורת פת יש לברך המוציא, ואם אין עליה צורת פת אין לברך המוציא. ואם התבשיל הוא עירוב של פתיתים שאינו יוצר מקשה חדשה של פת - יש לבדוק אם יש בפתיתים כזית, וזה מה שמכריע אם יש לברך המוציא או מזונות.

ג

הלכה למעשה לעניין "מצברייט"

ועל פי האמור יש לדון בנוגע למאכל המכונה "מצברייט", שנעשה משברי מצות המטוגנים עם ביצה. והדבר תלוי באופן עשייתו. אם המאכל נראה לאחר הכנתו כשברים שברים, דינו כפתיתים, ודינם תלוי בשאלה אם יש בהם שיעור כזית. לעומת זאת אם המאכל נראה כמקשה אחת, דינו כפת מבושלת, שדינה תלוי בשאלה אם יש בה צורת פת. היום קיימות צורות שונות לפת, ועל כן בדרך כלל יש למאכל הזה צורת פת, ויש לברך עליו המוציא וברכת המזון.